

УДК: 327(100)+351.88

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У СТРУКТУРІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О.С. Лозовицький

ВГНО «Експерти України», вул. Сковороди 6, оф. 45, м. Київ, 04070,
Lozovytskyi@gmail.com

У статті теоретично обґрунтовано актуальні напрями розвитку законів і закономірностей сучасних міжнародних відносин. Автором систематизовано історичний та емпіричний досвід розвитку екологічних чинників та їх роль у процесі здійснення зовнішньої політики держави. Це наукове завдання вирішується на основі комплексного аналізу результатів останніх досліджень і публікацій, присвячених характеристикам формування життєво важливих механізмів розвитку держав та умов їх реалізації, зокрема невизначеностей та суперечностей глобалізації. *Ключові слова:* екологічний чинник, зовнішня політика, глобалізація, міжнародні відносини, державне управління.

Экологический фактор политики государства в структуре глобализации. А.С. Лозовицкий. В статье теоретически обоснованы актуальные направления развития законов и закономерностей современных международных отношений. Автором систематизирован исторический и эмпирический опыт развития экологических факторов и их роль в процессе осуществления внешней политики государства. Эта научная задача решается на основе комплексного анализа результатов последних исследований и публикаций, посвященных характеристикам формирования жизненно важных механизмов развития государств и условий их реализации, в частности неопределенностей и разногласий глобализации. *Ключевые слова:* экологический фактор, внешняя политика, глобализация, международные отношения, государственное управление.

Environmental policy factor of state in the globalization structure. O.S. Lozovytskyi The paper theoretically grounded current trends of laws and patterns of international relations. The author systematized empirical and historical experience of environmental factor development and their role in the implementation of foreign policy. This scientific problem is solved in an integrated analysis of recent research and publications on the characteristics of the vital mechanisms of development and conditions for their implementation, including the uncertainties and contradictions of globalization. *Keywords:* environmental factor, foreign policy, globalization, international relations, public administration.

Вступ

На початку XXI ст. поява нових загроз детермінує зародження й розвиток такого специфічного виду політики як екополітика держави. Існує безліч підходів до розуміння сутності екологічної політики. Одні дослідники розглядають екополітику

як систему заходів, що вживаються владними структурами по захисту навколишнього середовища. Інші – розширюють склад суб'єктів екополітики, додаючи до держави політичні партії, соціальні рухи, громадські організації, корпорації, окремих індивідів, тощо.

Стан проблеми

Насамперед, О. В. Аксьонова та І. А. Халій розглядають екополітику як взаємодію різних економічних, політичних і соціальних структур, спрямованих на реалізацію стратегії у сфері охорони природи й навколишнього середовища [1, с. 152]. Крім цього екополітику ототожнюють із охороною природи, а останнім часом екополітика стала розумітися як інвайронментальна (від англ. *environment* – середовище), тобто середовищна. Іншими словами, екополітика включає в сферу своїх інтересів все середовище перебування, природне й рукотворне. Так О. Н. Яницький розуміє екополітику як політику, спрямовану на збереження й відтворення здорового й безпечного середовища перебування, на розв'язанні соціально-екологічних конфліктів шляхом поступової екологічної модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства [2, с. 362].

Деякі автори розглядають екополітику держави як дворівневе поняття. З одного боку, це стратегії, пов'язані з екобезпекою, а з іншого – з екоконкурентною боротьбою в ситуації існуючих або владних – ієрархічних відносин, що змінюються, у сфері природо-користування. Екополітика, проведена тією або іншою соціальною групою, організацією є реакція на інтереси своїх членів та прихильників. Тому що інтереси можуть бути різні, вона, по суті, є дворівневою. На думку Г. В. Косова,

у дворівневому характері полягає специфіка поняття екополітики [3].

При дворівневому підході державна екополітика може виступати як діяльність по забезпеченню державної безпеки в її екологічній сфері, так і як діяльність, що проводить інтереси однієї із соціальних груп. На думку Г. В. Косова, держава може забезпечувати домінування тих соціальних груп, інтереси яких пов'язані з одержанням надприбутку від експлуатації природних ресурсів. Але автор вважає, що держава може працювати на інтереси й ті групи, надприбутки яких утворюються й у результаті охорони природи. Багато підприємств зацікавлені в жорсткості екологічних стандартів у суспільстві. Ті компанії, які здійснили раніше інших екологічну модернізацію виробництва, а потім через інститут лобіювання домоглися жорсткості екологічних стандартів, позбуваються від конкурентів і одержують монополю високі прибутки. Сюди ж можна додати й так званий екопром, доходи від якого повністю побудовані на турботі про природу. Для О. Н. Яницького специфіка екополітики полягає в тому, що вона:

1. Побічний ефект іншої політики, будь то військова, економічна або культурна.

2. Працює з екологічними небезпеками, все більший обсяг яких не сприймається безпосередньо органами відчуттів.

3. Випробовує дуже слабку соціальну підтримку в суспільствах, існуючих за рахунок сучасної

надзвичайної експлуатації природних багатств.

4. Екополітика повинна ґрунтуватися на професійному знанні й мати нерозривний зв'язок з організаціями, що роблять це знання [4, с. 173].

Можна погодитися з першими трьома специфічними рисами екополітики, виділеними О.Н. Яницьким. Четверта риса не є специфічною для екополітики, тому що облік екологічного й соціального знання при виробленні екополітики необхідний, але облік професійних знань необхідний у сучасних умовах і при формуванні інших різновидів політики. Поняття «екополітика» є похідним від «політика» і «екологія». Під політикою нами буде розумітися курс, свідомо вироблена стратегія, в певній сфері. Точніше – публічна політика. Вона торкається безлічі людей та її наслідки позначаються на багатьох. До того ж для неї характерний прояв влади. Ті, хто має політичну владу, мають можливість для проведення своїх рішень користуватися всіма способами примусу [5, с. 72]. Сучасна ж екологія являє собою дисципліну, що вивчає взаємини між людиною й навколишнім середовищем. Навколишнє середовище – це сукупність цілісних систем, кожна з яких включає не тільки комплекс організмів, але й комплекс фізичних факторів. Такі системи є основними природними одиницями Землі, але поряд з ними існують і екосистеми, створені самою людиною. Отже, екологія є дослідженням природних і

штучних екосистем у їх взаєминах з людиною.

Екологічний погляд на речі та явища означає аналіз наслідків впливу людської діяльності на навколишнє середовище, так само як і вплив навколишнього середовища на людину. У нашому контексті «екологічне» має на увазі облік таких наслідків у політичній сфері життя суспільства. Звідси екополітика – це напрям функціонування політичної системи в цілому й окремих її компонентах, пов'язаних з регулюванням відносин у системі «суспільство-товариство-суспільство-природа-суспільство» [6, с. 402]. Але це не будь-яке регулювання, а орієнтоване на створення відносин, які б відповідали можливостям навколишнього середовища до адаптації. На думку автора, екополітика держави має два основних напрямки, які сприяють екологічній адаптації, й у сукупності становлять заходи протидії екологічній деградації:

1. Боротьба з екологічним виснаженням (кількісне погіршення);
2. Боротьба з екологічним забрудненням (якісне погіршення).

В сучасному Світі екологія присутня, а найчастіше є ключовою у структурі мега-, макро- і мікрополітичного процесу. Вона стосується інтересів світового співтовариства в цілому й визначає зовнішню політику, транскордонні проблеми забруднення ставлять питання виживання в основу регіональних політичних процесів, в окремих випадках екологія визначає сутність на локальному рівні.

Так Г. В. Косовим були виділені умови домінування:

1) економічний підйом, тому що екологічні вимоги одержують пріоритет тільки в умовах економічного благополуччя;

2) глобальна, регіональна, локальна екологічна криза, яка може штовхнути суспільство в «зелений радикалізм»;

3) використання нейтральної «зеленої» фразеології для боротьби з існуючим тоталітарним режимом [7, с. 113].

Ситуація екологізації політики й політизації екології породжує таке явище як екополітичний процес. Екополітичний процес, на думку Г. В. Косова, представляє взаємодію суб'єктів екологічної політики з приводу їх інтеграції або розмежування на основі фундаментальних екологічних потреб та інтересів [8, с. 317].

Екологічний рух і держава

В рамках нашого дослідження розглянемо двох акторів сучасного екополітичного процесу: екологічний рух і держава. Екологічний рух, що являє собою частину всього суспільного руху, становить екологічні неурядові організації. Будь-який рух має свої цінності, на основі яких виробляються настанови, стратегія й тактика, а також формується організаційна структура, тобто характер осередків та їх зв'язків. Для екологічного руху суспільно значимою метою є захист природи. Досягнення цілей відбувається через мобілізацію внутрішніх і зовнішніх

ресурсів, тобто через їх концентрацію й напрямок на благо природи й суспільства [9, с. 236].

Як правило, екологічними рухами використовуються методи прямої дії. Акції такого змісту можуть сприяти росту популярності екологічних рухів, але можуть мати й деструктивний характер. Непрямий вплив спостерігається тоді, коли представники організацій обіймають пости в природоохоронних міністерствах і відомствах, стають членами парламентів. Це дозволяє їм більш ефективно запроваджувати в життя багато вимог екологічно настроєної громадськості.

Існує ряд потенційних реакцій державних інститутів на вимоги даних агентів екополітики, які відбиваються концепцією політичної чутливості, розробленої У. Гамсоном. Він запропонував розрізнити дві сторони процесу втручання деякого соціального руху в державну політику: процедурну й субстанціональну [10, с. 302]. Перша говорить про ступінь формального включення соціального руху в процес прийняття рішень та інституціональні політичні структури держави в цілому. Друга – свідчить про ступінь прийняття державним політичним інститутом цілей соціального руху. Комбінації цих базових відносин дають у результаті наступну матрицю: колапс, перехоплення, кооптація й повне прийняття. Так, у перехідному суспільстві взаємини між агентами прийняття екополітичних рішень мають переважно конфліктний характер. О. Н. Яницьким були виявлені три

позиції державних інститутів стосовно екологічних громадських організацій: повне заперечення, часткове й повне визнання як партнерів [11].

Політичний спектр зеленого руху можна розділити на радикальну й помірковану частини. Межею між цими двома основними частинами виступає Greenpeace, тому що сполучає у собі риси й тієї та іншої. Наприклад, від радикалів – принцип «прямої дії», а від помірних – потужна фінансова база й успішний політичний лобізм. Основними джерелами надходження коштів є добровільні пожертвування й доходи від видань. Зелений радикальний рух у свою чергу поділяються на праве й ліве крило. Перше звичайно йменують екологічним фашизмом, друге – соціальним зеленим рухом. Однією з головних рис політичного екофашизму є негативне ставлення до іноземців, обумовлене екологічними мотивами. Із середини ХХ ст. в середовищі європейських правих радикалів розвивається ідея про те, що іноземці – це й екологічна проблема. Все частіше ворожість до іноземців обґрунтовується екологічними аргументами.

Головна теза політичного екорасизму зводиться до того, що мігранти не мають абсолютно ніякого інтересу до націлених на довгострокову перспективу заходів щодо захисту навколишнього середовища. Навпаки, вони прагнуть до досягнення якнайшвидшої вигоди, тобто якнайшвидшому й повному використанню наявних можливостей. Вороже ставлення іноземців до

природи визначається тим, що в місцях їх колишнього проживання, гармонія із природою була неможлива. Особливо це стосується емігрантів з пустельних місцевостей, де природа – ворог, а не партнер.

На відміну від політичного екофашизму соціальні екологісти декларують гармонізацію відносин між людьми як головну умову гармонізації стосовно суспільства до природи. Вони прагнуть перейти до нової моделі розвитку цивілізації, головною рисою якої є відмова від збільшення споживання [12, с. 76]. Соціальні екологісти у своїй концепції спираються на місцеві співтовариства, на створення в містах екологічно орієнтованого громадянського суспільства, здатного протиставляти руйнуючу природу й людину тенденціями сучасного суспільства. Багато чого в їх ідеях запозичено в теоретиків анархізму, однак соціальна екологія відрізняється від традиційного революційного руху, заснованого на економічному звільненні трудящих через розгортання класової боротьби.

Соціальні екологісти вживають зусилля не в місцях виробництва, куди люди приходять, щоб заробити на життя, а в місцях самого життя – локальних співтовариствах, міських кварталах. Вони ставлять на чолі боротьби політичну волю, що припускає участь людей у прийнятті рішень і їх реалізації. Виходячи з цього, тактика соціальних екологістів полягає, головним чином, у проведенні публічних акцій, що припускають залучення населення до боротьби.

Іншим актором екополітичного процесу є держава. Суспільство доручає самій державі звести до мінімуму негативні наслідки своїх взаємин із природою, що призводить до розширення реєстру функцій держави. Вона здобуває екологічну функцію. Пронизуючи всі інші функції, вона згодом стає істотним елементом системи функцій держави. На думку німецького філософа В. Хесле, якщо держава не справляється зі збереженням природних основ життя, то вона втрачає право на існування «навіть якщо за прикладом західних демократій і зуміє ліпшим чином зберегти й забезпечити право на захист інших політичних прав» [13, с. 173]. Світова практика показує, якщо країна витрачає менш 2% видаткової частини бюджету на екологію, то її природа приречена на деградацію. Наслідком цього процесу будуть кризові процеси в економіці, погіршення здоров'я населення, зниження продуктивності праці, збільшення вартості продукції, тощо.

Таким чином, екологічне благополуччя й раціональне використання ресурсів забезпечують економічний розвиток. Забезпечення нормального функціонування й розвитку економіки нерозривно пов'язано з екологічною функцією держави. Сьогодні ж економічний розвиток неминує породжує деградацію навколишнього середовища. Як не парадоксально, але чим сильніше економічний тиск на природу, тим краще для пересічного громадянина, тому що це сприяє збільшенню обсягу виробництва в країні.

Розробка і впровадження в практику нових показників політико-економічного розвитку становить, на нашу думку, один з напрямків діяльності державних інститутів при формуванні політичного курсу в екологічній сфері. Іншим конкретним проявом екополітики може служити прагнення держави сповільнити процес зникнення попиту на оплачувану працю, що має негативні екологічні наслідки. Скорочення податкових надходжень неминує веде до скорочення фінансування державних екологічних програм, що зараз і так здійснюється не повною мірою.

Держава, водночас, змушена боротися із криміналізацією суспільства, породженої технічним прогресом, і надавати допомогу людям, що залишилися без засобів до існування. Ринок реагує на надлишок пропозиції праці єдиною можливим способом – різким падінням ціни праці. Щодня велика кількість громадян виявляється перед дилемою – порушити закон або вмерти з голоду. Примус їх до додержання законності рівносильна винесенню смертного вироку. Держава спрямовує величезну частину засобів на користь боротьби із криміналізацією суспільства й на соціальну допомогу, які інакше були б використані на екологію. Результатом є нездатність держави, політичної системи та суспільства перебороти екологічну кризу. Отже, пошук механізмів уповільнення падіння попиту на працю, як наслідок автоматизації виробництва й росту продуктивності праці, виступає, на думку автора,

компонентом екологічної функції сучасної держави. Держава повинна виступати і як третейський суддя в конфліктах, які торкатимуться взаємин між навколишнім середовищем і людиною.

Виявлення й компенсація витрат, яких вимагає відновлення колишнього стану навколишнього середовища, є ще однією складовою екологічної функції держави або конкретний тип державної екополітики. Щоб уникнути екологічної катастрофи, компенсація екологічних витрат повинна бути покладена або на корпорації, або на державу. Перенесення витрат на корпорації призведе до різкого скорочення їх сукупного прибутку, а перенесення витрат на державу викличе збільшення податків. Це можуть бути або податки на корпорації, що призведе також до скорочення їх прибутку, або податки на громадян, що може викликати різке соціальне збурювання. У кожному із цих випадків доцільна поява твердої політичної опозиції, що буде перешкоджати проведенню державного курсу у сфері охорони навколишнього середовища [14, с. 28].

Без певного обсягу податкових надходжень вирішення екологічних питань державою неможливо. За державою закріплений обов'язок забезпечення громадян так званими суспільними благами. Такого роду блага володіють двома відмітними властивостями. Перша з них полягає в тому, що якщо подібне благо надається одному споживачеві, то в ньому не можна відмовити й будь-якому іншому. Друга складається в тім, що їх використання або споживання однією

людиною не зменшує відповідних можливостей будь-кого.

Практично неможливо забезпечити одного члена суспільства чистим повітрям, не надавши того ж самого його ближнім. До того ж це не означає, що його сусідам дістанеться менша частка цього блага. За названими причинами у ринковій економіці люди не будуть платити за суспільні блага й тому пропозиція таких товарів виявиться недостатнім. Ніхто не буде платити за них добровільно, тому що кожний може ними скористатися. Тільки держава через оподаткування своїх громадян може втрутитися в ситуацію й взяти на себе забезпечення суспільними благами, у тому числі захисту навколишнього середовища [15, с. 284].

Вище були розглянуті основні складові політичної та екологічної функцій держави: розробка й впровадження в практику нових показників політико-економічного розвитку, уповільнення падіння попиту на працю, вирішення конфліктів, які торкатимуться взаємин між навколишнім середовищем і людиною, виявлення й компенсація екологічних витрат і виробництво екологічних суспільних благ. Звичайно ж, даними діями екологічна активність держави не обмежується. Але, як вважає автор, їм повинно бути відведене центральне місце в сучасній екополітиці держави; саме їй повинна відстоювати держава у змаганні з іншими агентами екополітичного процесу. Всі зазначені вище конкретні типи державної екополітики припускають своє здійснення в межах національних меж та кордонів. Натомість вирішувати свої

екологічні проблеми держава може й за допомогою виходу за політичні кордони, що обумовлюються тим, що екологічні проблеми не мають меж.

Атмосфера, кліматична система, світовий океан пов'язують окремі держави й суспільства, роблять їх залежними друг від друга. Цими елементами глобальної екосистеми або «нічийними складовими» навколишнього середовища володіють всі й неможливо будь-кого позбавити права користуватися ними. Вони перевершують собою держави і суспільства, завдяки чому політичні рішення, прийняті в одній частині планети, призводять до необхідності прийняття політичних рішень в іншій частині планети. Це дозволяє говорити про те, що політичні рішення володіють «довжиною» [16, с. 48].

Все це призводить до того, що ряд держав, зіштовхнувшись із екологічними проблемами, прагнуть зробити їх проблемами тих держав, які в будь-якому відношенні слабкіші. Існують три основні форми зазначеної «зовнішньої» екополітики: доступ до «чужих» природних ресурсів, вивіз відходів і перенос екологічно небезпечних виробництв [17, с. 222]. Щоб зберегти свої природні ресурси або уникнути негативних екологічних наслідків їх розробки, або інша держава може прагнути до «чужих» природних ресурсів. Подібна ситуація стане найближчим часом однією з головних тенденцій у Світі.

По-перше, з закінченням холодної війни сучасні великі держави в меншому ступені стали контролювати дії держав, розташованих у регіонах,

де імовірні ресурсні конфлікти. Держави таких регіонів одержали більшу свободу дій. Якщо досягти своїх економічних, політичних цілей та цілей простого виживання вони не в змозі, то вони спрямовують свої зусилля до використання «чужих» ресурсів. По-друге, збільшення економічної діяльності в багатьох країнах підвищує попит на більшу кількість ресурсів. По-третє, демографічний вибух у країнах що розвиваються збільшує потреби у природних ресурсах.

Подібні зіткнення одержали назви ресурсних війн. Необхідно відрізнити два типи ресурсної війни. Перший має своєю метою захоплення ресурсів та заборону кому-небудь ще одержувати їх. Другий – полягає в тому, що загарбані ресурси виводяться на світовий ринок у потрібній кількості. У цьому випадку вони стають доступними всім, хто готовий оплатити встановлену ціну.

Висновки

Розглянувши сутність екополітики й різні її прояви, можна зробити висновок, що екополітика поступово займає одне із пріоритетних місць у загальній державній політиці. Суспільство доручає саме державі звести до мінімуму негативні наслідки своїх взаємин із природою, що приводить до розширення реєстру функцій держави, що здобуває екологічну функцію. Пронизуючи всі інші функції, вона згодом стає істотним елементом системи функцій держави. Вирішення різноманітних екологічних проблем можливо не тільки в межах національних

кордонів, але й за допомогою виходу за межі політичного простору.

Деградація навколишнього середовища робить екологічний фактор однією з найважливіших компонентів державної безпеки, одним з напрямків екополітики стає «експорт» екологічних проблем за межі своїх національних кордонів. Існує три основні форми даної зовнішньої екополітики: доступ до «чужих» природних ресурсів, вивезення відходів, перенесення екологічно небезпечних виробництв. Країни-імпортери таких проблем намагаються всіляко цьому протистояти, а реалізація екополітики, метою якої є доступ до «чужих» природних

ресурсів, з великою ймовірністю призводить до ресурсних війн [18].

Глобальна ж екологічна деградація, що триває сьогодні в Світі, значно підвищує ступінь імовірності ресурсних війн. Але глобальне погіршення навколишнього середовища має й ще один наслідок. Погіршення навколишнього природного середовища неминуче призводить до збільшення числа так званих екологічних конфліктів, які потенційно можуть набути форму збройних конфліктів. Число екологічних конфліктів із застосуванням насильства може найближчим часом зрівнятися з числом аналогічних ресурсних конфліктів.

Література

1. The Blackwell encyclopedia of political thought / Ed. by D. Miller. – Oxford ; New York, 1987. – 867 p.
2. Ellul J. The Technological Society / J. Ellul. – Paris : Plon, 1965. – 234 p.
3. World encyclopedia of political systems / Ed. by G. E. Delury. Harlow, 1983. – 727 p.
4. In The Name of National Security. – New York, 2002. – 116 p.
5. Munkler H. The News Wars / H. Munkler. – Cambridge : Polity Press, 2004. – 180 p.
6. Apter D. Politics of Modernization / D. Apter. – Chicago, 2008. – 438 p.
7. Eatson D. The Political Systems / D. Eatson. – New York, 2003. – 430 p.
8. Wallerstein I.M. Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World – System / I. M. Wallerstein. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 2001. – 202 p.
9. Willoyghby W. W. The political theories of the ancient world / W. W. Willoyghby. – Freeport ; New York, 1969. – 285 p.
10. Rosenbaum W. Environmental Politics and Policy / W. Rosenbaum. – Washington : CQ Press, 2001. – 404 p.
11. Mayhew A. Recreating Europe: Relations between the European Union and the Countries of Central and Eastern Europe / A. Mayhew. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 212 p.
12. Freund J. L'essence du Politique / J. Freund. – Paris, 2003. – 317 p.
13. Raphael D. D. Hobbes : Morals and politics / D. D. Raphael. – London, 1977. – 301 p.
14. Girardet R. Mythes et mythologies politiques / R. Girardet. – Paris : Dalloz, 1986. – 213 p.
15. Putman R. Comparative Political Elits / R. Putman. – New York, 1976. – 388 p.
16. Gallois P.-M. Geopolitique: les voles de la puissance / P.-M.Gallois. – Paris. Fondation pour les etudes de defence nationale/Plon, 2000. – 246 p.
17. Weick K. E. Sense making in organizations / K. E. Weick. – London : Sage, 1995. – 331 p.
18. Ward D. Water Wars : Drought, Flood, Folly, and the Politics of Thirst / D. Ward. – New York : Riverhead Books, 2003. – 320 p.